

G'aznaviylar Davlatining O'rta Osiyoda Tutgan O'rni

Rajabov Alisher Shavkatovich

Buxoro davlat pedagogika instituti,, ijtimoiy fanlar" kafedrası o'qituvchisi

Ramazonova Guldona Odiljon qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti 1/2tarix 23 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola tarixiy manbashunoslikda G'aznaviylar(977-1186) davlatining vujudga kelishi, G'aznaviylar davr tarixini yotituvchi adabiyotlar muhim ahamiyat kasb etishi, davlat boshqaruvi va hukmdorlarning olib borgan siyosatlari haqida so'z boradi.

Katil so'zlar: G'aznaviylar, Mahmud G'aznaviy, „Nosiddin ad-davla”, Al-Qodirbilloh, Zayn al-Axbor sohibi devon, „Sayf ad-davla”, „Hindiston”.

Mahmud G'aznaviy, G'aznaviylar tarixi aksariyat Abulfazl Bayhaqiyning «Tarixi Ma'sudiy» asaridagina o'z aksini ko'proq topganligini ta'kidlash joiz. Shu bilan birgalikda Nizomulmulkning «Siyosatnoma», Nizomiy Aruziy Samarqandiyning «Chahor maqola», Ibn al-Asirning «Al-Komil fit-tarix» va boshqalarda Mahmud G'aznaviy va u barpo etgan davlat xususida tegishli ma'lumotlar uchraydi. Mahmudning otasi Sabuqtegin asli Sirdaryo bo'ylarida yashagan barsxon turkiy qabilasiga mansub bo'lib, yoshligida asir olinib, so'ngra qul qilib sotilgan edi. Somoniylar turkiy gvardiyasi boshlig'i Alptegin uni o'z qaramog'iga olgan. Somoniylar davlatining turkiy askarlar qo'shinida xizmat qilgan Sabuqtegin 977 yildan boshlab G'azna va uning atroflarini Somoniylar noibi sifatida boshqaradi. Bu vaqtga kelib Somoniylar sulolasi inqirozga yuz tutgan bo'lib, Sabuqtegin rasman noib bo'lsa-da, o'zini mustaqil hokimlardek tutardi. Shijoatkor sarkarda Sabuqtegin aynan Somoniylar amiri Nuh II (976-997 y.) dushmanlariga qarshi kurashda yordam berib, «Nosiriddin ad-davla» (Davlat va din himoyachisi) o'g'li Mahmud esa «Sayf ad-Davla» (Davlat shamshiri) degan sharaflı nomlarga sazovor bo'lishadi. Sabuqteginning ta'siri mamlakat ichra tez orada shu qadar kuchayib ketdiki, uning qarshisida Nuh II taxtda rasman o'tirgan aslida zaif hukmdorga aylanib qoldi. Somoniy hukmdori Mansur II (997-999) va Mahmud G'aznaviy o'rtasida nisbatan yaqin munosabatlar o'rnatilgan edi. Otasining o'limidan so'ng Mahmud akasi Ismoilni taxtdan tushirib, o'zi hukmdorlik darajasini egalladi (998-1030). 999 yil Mansurni o'limidan so'ng Buxoro taxtiga ukasi Abdulmalik II egalik qildi. Bundan g'azablangan Mahmud Xurosonga qo'shin tortadi va uni butkul Somoniylar davlatidan ajratib oldi. Oradan ko'p o'tmay Somoniylar davlati Qoraxoniylar sulolasi qo'lga o'tib, oxirgi amir ham zindonband qilinadi. Shunday voqealarga boy 999 yili Bag'dod xalifasi al-Qodirbilloh Mahmud G'aznaviyga «**Yaminud-davla va aminul-milla**» (**Musulmon davlatining o'ng qo'li va millatning omonligi**) degan faxriy unvon va Xuroson hokimligiga yorliq, bayroq va nog'ora yuboradi. O'z navbatida, Mahmud G'aznaviy ham Abbosiylar xalifasini rasman tan olib, uni payg'ambar avlodi sifatida qadrlaydi. Bu esa Mahmud G'aznaviy davlatining to'liq mustaqilligidan darak berar edi. 1001 yildagi Qoraxoniylar xoni Nasr Eloqxon bilan o'zaro kelishuviga binoan Amudaryo chegara sarhad qilib belgilandi. 1002 yili esa Mahmud Eronning Seyiston viloyatini qo'lga kiritadi. 1006-1008 yillarda Qoraxoniy Qodirxon Mahmud G'aznaviy yo'qligidan foydalanib, Xurosonga yurish qiladi. Bunday hol ikki bor takrorlanib, Mahmud har ikkala holatda ham Qodirxon qo'shinlarini tor-mor keltiradi va Xurosondan haydab chiqaradi. 1010-1011 yillarda G'ur viloyatiga yurish qilib, uning hokimi ibn Suriyni asir oladi. Keyin G'archistonni (Marv va Hirot oralig'idagi hudud) egallab, podshoh Sharni

ham bandi qiladi. 1015 yilda esa hozirgi Afg'onistonning chekka tog'li hududi Hamovandni bosib oladi. 1002-1026 yillar mobaynida Mahmud G'aznaviy Hindistonga 17 marotaba yurish qiladi. Shubhasiz, bu yurishlarda sulton ko'plab boyliklarni qo'lga kiritadi, o'nlab shahar-qishloqlarni vayron qiladi. Birgina 1019 yilgi yurishda 350ta fil, 57 mingta asir, behisob boyliklarni o'lja sifatida qo'lga kiritgan. Mahmud G'aznaviy Xorazmshoh Ma'mun ibn Ma'munni (1009-1017 y.) o'ziga ku'ev qilib olib, tez orada ta'sirini Xorazmga ham o'tkazish taraddudiga tushadi. Bu vaqtga kelib, Xorazm yuksak dehqonchilik madaniyatiga erishgan, musulmon dunyosida ilm-fan markazi, yuksak salohiyatli olimlar yurti sifatida ham dong taratgan edi. Avvaliga G'aznaviyning elchisi, keyin Sulton Mahmudning o'zi Ma'munni siquvga olib, undan qaramlikni talab qila boshlaydilar. Bir tarafdin Mahmud G'aznaviy, boshqa tarafdin atrofdagi a'yonlari hamda zodagonlar tomonidan qattiq qistovga olingan Xorazmshoh, 1017 yil bahorida saroy fitnasi qurboniga aylanadi. Natijada, Mahmud bu voqelikni bahona qilib katta qo'shin bilan kelib, Hazorasp yonidagi jangda Xorazm qo'shinini mag'lubiyatga uchratadi. Xorazmdan ko'plab boyliklar bilan birga, fan va madaniyat arboblari ham G'aznaga ko'chib keltiriladi. Ular orasida ulug' olim Abu Rayhon Beruniy ham bor edi. Xorazmga esa sultonning sobiq bosh hojibi Oltintosh noib etib tayinlandi. Qoraxoniylarning o'zaro tafovutlaridan foydalangan Mahmud G'aznaviy 1024 yili Amudaryo bo'ylariga yurish qilib, Chag'aniyon, Qobadiyon, Xuttalon va boshqa chegaradosh viloyatlarni o'z davlati tarkibiga kiritadi. XI asr tarixchisi Gardiziy «Zaynul axbor» asarida Mahmud G'aznaviy bilan Tamg'achxon Qodir Qoraxoniyni yuzma-yuz uchrashuvi haqida hikoya qiladi. Uchrashuv 1025 yili Samarqand janubidagi bir joyda bo'lib o'tadi. Shundan so'ng Sulton Movarounnahr ishlariga yanada ko'proq aralasha boshladi. Shia mazhabidagi Buvahiylar sulolasi hukmronligiga chek qo'ygan sulton Mahmud G'aznaviy 1029 yili Ray va Jilobni ham o'z mulkiga qo'shib oladi. Natijada, Mahmud G'aznaviy musulmon sharqidagi eng yirik va qudratli davlat sohibiga aylanadi. Albatta, Mahmud G'aznaviy o'z davrining farzandi bo'lib, murakkab va ziddiyatli vaziyatlar, qarama-qarshiliklarga boy bo'lmish o'rta asrlarda hukmdorlik qilgan. Bu hol uning barcha sa'y-harakatlari, ichki va tashqi siyosatida yaqqol namoyon bo'lgan. G'aznaviylarning mashhur sultoni X asr oxirlari, XI asr boshlarida O'rta Sharqda yuzaga kelgan siyosiy, ijtimoiy, ma'naviy-diniy ahvolni tahlil etishga harakat qiladi. Shu davrda musulmon olamida turli diniy oqim va mazhablar, har xil yo'nalishlar harakati kuchayib ketdi. Ular orasida ixtiloflar, diniy ayirmachilik kayfiyatidagi qarmatlar va ayniqsa, shialikning o'ta so'l oqimi ismoiliylik ko'rinishida xavfli edi. Mazkur oqimlar tinch hayotga rahna solar, o'zaro qo'rquv va vahimani kuchaytirib, ko'plab begunoh kishilarga zarar yetqazar edi. An'anaviy sunniy oqimiga qarshi turli diniy guruhlar ko'proq Hindiston bilan chegaradosh chekka viloyatlarda o'z faoliyatlarini kuchaytirib yuboradilar. Jumladan, Mo'ltan (hozirgi Pokiston hududi) hokimi Abul Futuh Dovud ibn Nasr yangi mazhabga asos solib, o'z aholisini unga da'vat eta boshlaydi. Payg'ambar yo'li - sunniylikning hanafiya mazhabiga sodiq bo'lgan Sulton Mahmud G'aznaviy shu oqimlarga qarshi ayovsiz kurash olib boradi. Shubhasiz, uning Hindistonni talon-taroj qilinishini bu bilan oqlab bo'lmaydi. Ammo, sabablarni ham ko'zdan kochirmaslik kerak. O'z davri farzandi bo'lmish sulton diniy fitnalarga qarshi kurashda Bag'dod halifasi farmonlari, Imom A'zam Abu Xanifa ko'rsatgan yo'l, shariat qonun-qoidalariga tayanar edi. Misol uchun, aynan qarmatlar 929 yili Makkada talonchilik uyushtirib, Ka'badagi muqaddas tosh «Hajar ul Asvad»ni olib ketishadi. Tosh faqat 20 yildan keyingina joyiga qaytariladi. Abu Rayhon Beruniy «Osor ul Boqiya» asarida qarmatlar boshchisi Abu Tohir Sulaymon tomonidan Makkada amalga oshirilgan g'ayriinsoniy harakatlarni nadomat bilan ta'kidlab o'tadi. Eronning Daylam viloyatida qo'nim topgan ismoiliylar esa, o'zlaricha, nomaqbul deb hisoblangan shaxslarni jismonan yo'q qilishar, o'z faoliyatlarida islom dini qonun-qoidalarini taftish qilib, an'anaviylikka qarshi chiqishar, terror va dahshat uyg'otishni asosiy qurollariga aylantirib olgan edilar. Ko'plab savdo karvonlari bu yerlarni chetlab o'tar, ko'zga ko'ringan arboblari, ulamo va boshqa shaxslar o'z jonlari uchun qattiq qayg'urishar edi. Chunki, ismoiliy josuslari kutilmagan fitnalar bilan ularni «ovlash»ni keng yo'lga qo'yishgan edi. Bag'dodda yuz yildan ziyod siyosiy hukmronlikni qo'lga olgan Buvahiylar (945-1055) xalifalikning diniy-ma'naviy hayotiga katta talofat yetkazganlar. Bu fikr- mulohazalarga ko'ra shuni aytish mumkinki, musulmon xalqlari hayot va faoliyatida ma'naviyat va tinch-totuv hayot

kechirishiga qarmatchilik, ismoiliylik va boshqalar katta xavf tug'dirar, shu bois ham Sulton Mahmud G'aznaviy ularga qarshi kurashishni o'zining bosh g'oyasiga aylantirgan edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azamat Ziyoy. O'zbek davlatchiligi tarixi. - Toshkent: Sharq, 2000.
2. Asqarov A.A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. - Toshkent: Universitet, 2007.
3. Nizomulmulk. Siyosatnoma. - Toshkent: Adolat, 1997.